

UDŽBENICI I PRIRUČNICI PROFESORA DAMJANOVIĆA

Tanja Kuštović

Profesor Stjepan Damjanović autor je, između ostaloga, i niza udžbenika iz kojih studenti svladavaju gradivo staroslavenskog jezika. Prije nego nabrojim o kojim je sve udžbenicima riječ, navest ću koje su to knjige na našem sveučilištu prethodile Profesorovim udžbenicima. Ne mogu dakle nabrojati sve, pa ću se zadržati na onima koje mi je sam Profesor dao na uvid, te mi tako omogućio da podsjetim na barem neke od njegovih važnih i slavnihi prethodnika. Tu je literaturu moguće podijeliti u dvije skupine. Jednu skupinu čine knjige koje donose gramatiku staroslavenskoga jezika, a drugu skupinu knjige koje donose tekstove za čitanje i tekstove vezane za razdoblje srednjega vijeka.

Među autorima staroslavenskih gramatika je Franc Miklošič [Franjo Miklošić]: *Oblici staroslovjenskoga jezika za školu*, Zagreb, 1883. Ivan Broz je autor knjige *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. I VIII. razred gimnazija* (Zagreb, 1889). Ostala izdanja iste knjige (drugo, treće, četvrto i peto) priredio je Stjepan Bosanac, također u Zagrebu 1896, 1905. te 1908. godine. Sve su knjige izašle pod “troškom i nakladom Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade”, a peto izdanje ima i pečat na kojem piše: “Sve što đak treba – školske knjige i sav pribor najjeftinije u Knjižari i papirnici A. Čelap, Zagreb, Trg kr. Aleksandra 8.” Sve sam to navela iz želje da ukažem na nekoliko činjenica:

1. gradivo se svladavalo u gimnaziji i to je znanje bilo obavezno steći te je postojala svijest da je bez tog znanja bilo gotovo nemoguće dobro naučiti vlastiti jezik;
2. broj izdanja upućuje nas na to da su knjige bile itekako korištene.

F. Miklošič svoju knjigu napisao je bez predgovora. Navodi da se knjiga dijeli na nauk o deklinaciji i na nauk o konjugaciji te da se i kod jednih i kod drugih oblika treba razlikovati osnova od nastavaka, i pritom određuje što je to osnova, a što nastavak. Nakon toga slijede opisi pojedinih gramatičkih pojava, s primjerima na staroj ćirilici kakvu i danas upotrebljavamo prilikom učenja staroslavenskog jezika.

U predgovoru prvoga izdanja svoje knjige Ivan Broz piše da je glavni dio knjige sastavljen po uzoru na knjigu A. Leskiena: *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* iz 1886. godine. Tamo gdje je mislio da je to didaktički opravdano, odstupio je od Leskienova uzora, negdje se poslužio Miklošičem kao svojim prethodnikom, a ponešto je i sam usustavio. Pri pisanju knjige imao je na umu da je učenje “jezika staroga slovenskog odredila vis. kralj. zem. vlada, odio za bogoštovje i nastavu” (Broz 1889: III). Dodaci koje je napisao uz knjigu namijenjeni su osmom razredu, nisu tu da bi se sustavno proučavali, već služe da bi se bolje razumjelo ono što će se tumačiti iz povijesti hrvatskog jezika s obzirom na “jezik stari slovenski”. U istom je predgovoru zapisao misao za koju držim da je treba posebno istaći, a glasi: “Sastavljajući priegled oblika jezika hrvatskoga, držao sam se načela: učenik znajući oblike današnjega književnoga jezika hrvatskoga, treba ujedno da u glavnom znade, kako su ti oblici postali prema oblikom jezika staroga slovenskog.” (Broz 1889: III). Pojednostavljeno rečeno, potrebno je poznavati stare slavenske oblike jer će nam to znanje poslužiti boljem razumijevanju današnjih hrvatskih oblika. To je stav kojeg se prof. Damjanović i danas drži prilikom tumačenja staroslavenske morfologije. Na početku gramatičkih prikaza Broz ukratko prikazuje svoj pristup za koji se odlučio prilikom opisa staroslavenskog jezika. U okviru pristupa objašnjava da će opisati jezik za koji se može reći “da je po starini bliže onom zajedničkom jeziku slovjenском, nego i koji drugi slovjenски jezik” (Broz 1889:1). Nadalje, navodi neke od spomenika u kojima je taj jezik zabilježen. Nakon toga slijedi tablica s glagoljskim i ćiriličkim slovima, njihove brojne vrijednosti i transliteracija. Kad je završio s prikazom pristupa slijede dijelovi koji se odnose na fonologiju i morfologiju staroslavenskog jezika. I ostala izdanja bit će uređena na sličan način, s tim što će Stjepan Bosanac kao

urednik ipak malo proširiti gramatičke opise i dalje ostajući na Brozovu tragu.

Stjepan Bosanac i Sreten Živković zajedno su objavili knjigu *Staroslovjenski jezik s hrvatskosrpskom redakcijom za V razred srednjih škola* (1939). Ta je knjiga različita od drugih po tome što se u istoj knjizi nalazi gramatički opis i tekstovi za analizu, a na samom kraju nalazi se i rječnik staroslavenskih riječi. I u ovoj knjizi valja istaknuti uvod u kojem se govori o indoeuropskoj jezičnoj porodici unutar koje se smješta slavenski jezik. To je nevelika knjiga od 50 stranica, ali dovoljno velika da gimnazijalca uputi u osnove staroslavenskog jezika.

Autor je gramatike staroslavenskoga jezika, kojeg nikako ne smijemo izostaviti, Josip Hamm, neposredni prethodnik Stjepanu Damjanoviću u opisivanju staroslavenskog jezika. Njegova *Gramatika staroslavenskog jezika* izišla je u četiri izdanja. Prvo izdanje pod naslovom *Gramatika starocrkvenoslavenskoga jezika* izišlo je u Zagrebu 1947. godine. Drugo izdanje nosi naslov *Staroslavenska gramatika* i izlazi 1958. godine. Preostala izdanja, pod istim naslovom izišla su 1971. i 1974. godine. Hammova gramatika ne donosi samo gramatičke oblike riječi, kao što je to slučaj kod njegovih prethodnika. Na samom početku Hamm postavlja kontekst unutar kojeg će u drugom dijelu knjige govoriti o staroslavenskim glasovima i oblicima. Taj kontekst uključuje podatke o Slavenima i njihovoj prošlosti, geografskom smještaju i pradomovini. Govori o počecima pismenosti, uspoređuje ćirilčko i glagoljsko pismo i iznosi teze o njihovom postanku, donosi raspravu kojom se pokušava utvrditi koje je pismo starije. Hamm ukratko daje i prikaz slavenskih i latinskih izvora za proučavanje života i djelovanja Konstantina i Metoda. Posebno poglavlje posvećeno je slavenskom bogoslužju kod pojedinih slavenskih naroda, što uključuje bogoslužje kod Čeha i Moravljana, Poljaka, u Panoniji, kod Srba, Bugara i Makedonaca, dakako i kod Hrvata. Na kraju tog uvodnog dijela popisani su staroslavenski izvori koji su služili za proučavanje staroslavenskog jezika i na temelju čijih saznanja je napravljena gramatika koju će prikazati u drugom dijelu knjige. Gramatičke je opise Hamm, u odnosu na svoje prethodnike, bitno proširio u fonologiji, morfologiji i sintaksi i to tako da navodi praslavenske oblike iz kojih su se razvili staroslavenski, a često i praindoeuropske korijene.

Drugu skupinu udžbeničke literature čine knjige koje se odnose na povijest staroslavenskog jezika. U prvom redu to su: *Priměri starohěrvatskoga jezika iz glagolskih i ćirilskih književnih starinah, sastavljeni za sedmi i osmi gimnazijski razred, s uvodom i priměrima staroslovenskim* (Zagreb,

1864). Drugi dio iste knjige otisnut je 1866, a od prvog dijela se razlikuje u tome što su *uvod i priměri starohèrvatski*. Autor ove knjige je Vatroslav Jagić, čije se ime, recimo to kao zanimljivost, uopće ne nalazi na naslovnoj stranici, a u prvom se dijelu potpisuje samo inicijalima. Godine 1864. u “Zlatnom Pragu” Ivan Berčić dao je otisnuti svoju *Čitanku staroslovenskog jezika*. U Senju 1896. g. profesor Ivan Radetić sastavlja knjigu pod naslovom *Predavanja o knjigi staroslovenskoj*, a 1908. g. u Zagrebu je izašla *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za sedmi i osmi razred srednjih škola* koju su složili Đuro Šurmin i Stjepan Bosanac. Riječ je o četvrtom popravljenom izdanju. Prvo izdanje objavljeno je još 1896, drugo 1901, a treće 1905. godine. Neizostavno, tom popisu treba pribrojiti knjigu Josipa Hamma: *Čitanka starocrkvenoslavenskoga jezika*, kojoj je prvo izdanje objavljeno u Zagrebu 1947, a iduća dva izdanja, koja nose naslov *Staroslavenska čitanka*, izdana su 1960. i 1970. g.

Jagić u svojim knjigama već na početku ističe: “U isto ono doba, kada jezik latinski vlada zapadom kao obćeniti posrednik vjere, nauka i obrazovanosti, kada arabština gospoduje po Aziji i Africi, zapade jednaka moć i ugled na jugoiztoku Evrope pismenost slověnsku!” A da bismo taj jezik dobro upoznali, moramo biti upućeni u njegovu starinu (Jagić 1864: 9). Nakon takvog uvoda slijede ukratko razlikovanja između staroslavenskoga i hrvatskog jezika, tekstovi o pismima kojima se Slaveni služe (glagoljica, ćirilica i latinica), o staroslavenskim spomenicima i kratak životopis Sv. Braće. Idućih tridesetak stranica donosi tekstove otisnute “školskom” ćirilicom i oblom glagoljicom, koji služe za svladavanje pisma, ali i jezika. Na kraju prvog dijela nalazi se *Rěčnik* koji sadržava riječi iz tekstova u knjizi, ispisan ćirilicom, azbučnim redom. Druga knjiga donosi uvod i primjere iz starohrvatskog jezika, a započinje tablicom glagoljskih, ćirilskih i latinskih pismena te oznakom brojeva i nazivom za pojedina slova. U uvodu se navodi kratak pregled glagoljske književnosti koju su ispitali Hrvati u tri razdoblja: do 12. st. (“doba borbe”), od kraja 12. do kraja 15. st. (“doba mirna užitka i napretka”) i kraj 15. st. (“doba polagane propasti”). Jagić donosi dijelove iz ćirilske književnosti do 16. st., ali upozorava da početak crkvene književnosti kod Srba počinje kasnije, u 12. st. kad je kod Hrvata glagoljica već završila s prvim razdobljem: “U isti onaj čas, kad su se Hervati na cerkvenih sborov odvažno odupirali neprijateljskomu duhu latinskoga svećenstva, i kada je u Bugarskoj cvala slověniština pod mogućnom vladom cara Simeuna – vladase kod Serbah mertva tišina, zastiraše njihovu zemlju cerni mrak.” (Jagić 1866: XX–XXI). Nakon uvodnih tekstova slijede primjeri otisnuti “školskom”

uglatom glagoljicom i ćirilicom s nešto većim brojem primjera nego što je to u prvom dijelu. Donose se i tumačenja pojedinih riječi u tim tekstovima i međusobne usporedbe (npr. *Assemanijevo – Ostromirovo evanđelje*). Ti su tekstovi sadržajno različiti, a sastoje se od: primjera iz crkvene književnosti (iz Svetog pisma, Tumačenja sv. otaca; homilija, legenda i životopisa), primjera iz svjetske književnosti (raznih glagoljskih i ćirilskih listina od 12. do 14. st. i zakona), te *pripovjesti, lětopisa i drugih predmeta męšovita saderžaja*. Zadnji primjer u knjizi otisnut je latiničkim pismom.

Berčićeva Čitanka drugo je izdanje njegove glagoljske *Chrestomathie* iz 1859. i malo je preinačena. Berčić prilaže popis rukopisnih i tiskanih tekstova (bugarski, hrvatski i ruski) koji se nalaze u čitanci, a zatim slijede sami tekstovi. Na kraju čitanke nalazi se tablica s glagoljskim, ćiriličkim i latiničkim slovima te brojne vrijednosti slova i njihovi nazivi.

Ivan Radetić u svojim *Predavanjima o knjigi staroslovenskoj* govori o dva razdoblja “crkvene slovenštine”: 1. doba koje počinje radom Svete Braće – do kraja 12. st. i naziva ga “vijek staroslovenski” i 2. doba od kraja 13. st. nadalje pod nazivom “vijek hrvatskog glagolizma”. On drži da je ovo prvo doba zanimljivije od drugog, te ga je obradio u ovoj knjizi. U njoj je skupio dosadašnja saznanja iz tog razdoblja, oslobodio je znanstvenog aparata i po svojem je mišljenju učinio dostupnom svima.

Čitanka koju su sastavili Đ. Šurmin i S. Bosanac napravljena je po nalogu Visoke kraljevske zemaljske vlade i to prema Jagićevim *Primjerima jezika starohrvatskoga* (Zagreb, 1864). U knjizi se donosi kratak pregled onoga što se radilo “oko književnosti pisane jezikom starim slovenskim, starim hrvatskim i starim srpskim” (Šurmin i Bosanac 1908: III). To obuhvaća djelovanje Svete Braće, pregled stare hrvatske glagoljske književnosti te pregled ćirilicom pisane književnosti. U drugom dijelu knjige uvršteni su tekstovi pisani “školskom” glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Na kraju se knjige nalazi rječnik staroslavenskih riječi.

Zadnja je knjiga koju treba spomenuti, a koja prethodi udžbenicima Stjepana Damjanovića, *Staroslavenska čitanka* Josipa Hamma. Ona sadrži starocrkvenoslavenske tekstove i tekstove mlađih redakcija koji se dijele na strane, hrvatske i srpske te na izvorne i nebiblijske. Na kraju knjige nalazi se rječnik koji je u odnosu na dotadašnje rječnike znatno proširen. Uz to u knjizi ima i snimaka originalnih tekstova tako da su prvi put čitatelji mogli vidjeti kako su pojedini originali izgledali.

U predgovoru drugom izdanju svoje *Gramatike* Hamm govori da se nadao da će netko drugi izdati novi priručnik koji će biti bolji ili primjereniji

od njegove *Gramatike starocrkvenoslavenskoga jezika*, ali budući da se to nije dogodilo, on je ponovno izdaje (1958). Tu njegovu nadu ostvario je naposljetku profesor Stjepan Damjanović svojom knjigom *Staroslavenski jezik*. Razloga za izdavanje jedne nove, suvremene gramatike staroslavenskoga jezika bilo je više. S jedne strane Hammova gramatika iz koje se do tada svladavalo znanje staroslavenskog jezika za studente je postala teško razumljiva. Hamm je svoju gramatiku pisao za studente koji su dobro poznavali jezik koji opisuje jer su o njemu učili još u gimnaziji. U današnjem vremenu to nije tako i studenti se pri dolasku na prve sate staroslavenskog jezika suočavaju s gotovo nepremostivim preprekama, od poznavanja ćirilickog i glagoljičkog pisma pa do (ne)razumijevanja gramatičkih pojmova. Drugi veliki problem bio je taj što je Hammova gramatika i fizički postala nedostupna. Zadnje njeno izdanje objavljeno je još 1974. godine i više se nisu tiskala nova izdanja. Profesor Damjanović je na vrijeme svojom pronicljivošću uočio da to tako više neće moći ići. Još dok sam ja studirala kopirao nam je tekstove iz Hammove čitanke, ali i tekstove kojih nije bilo u Hammovoj literaturi, a koji su bili interesantniji za osamnaestogodišnjake (sjetit će se i oni stariji i mlađi starozavjetnog Danijelova teksta o Suzani i dva starca). Isto je tako, tada još na pisačem stroju, latinicom ispisao gramatičke oblike, znajući da je studentsko nesnalaženje u ćirilici poprilično. Vjerujem da su upravo takvi pokušaji da studentima približi staroslavenski jezik rezultirali udžbeničkom literaturom kakvu danas imamo.

Tu udžbeničku literaturu čine, redom nastanka: *Staroslavenski jezik* pri čemu je riječ o gramatici toga jezika, *Slovo iskona* i *Mali staroslavenski hrvatski rječnik*. U nešto proširenom popisu mogli bismo tu dodati knjige pod naslovom *Hrvatska pisana kultura* u tri sveska koja je uredio zajedno s profesorom Josipom Bratulićem. No, pođimo redom.

Staroslavenski jezik je knjiga izišla dosad u pet izdanja, pri čemu prvo izdanje nosi naslov *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika*. Izišla je 1993, a drugo izdanje 1995. godine u izdanju Jadranke Filipović. Treće izdanje ima naslov *Staroslavenski glasovi i oblici* (Hrvatska sveučilišna naklada, ur. Anita Šikić) iz 2000. g, a danas je naslov te knjige *Staroslavenski jezik* (također Hrvatska sveučilišna naklada, 2003. i 2005.). Već iz ovakva niza različitih naziva za gramatiku može se nazreti skromnost autora koji ne želi u naslovljavanju biti širok, pa u početku skromno kaže da je riječ o glasovima i oblicima, a tek će se kasnije odvažiti i u naslovu knjige pokazati da je zaista riječ o knjizi koja se bavi staroslavenskim jezikom. Naznačivši da je knjiga predana u tisak 22. veljače 1993. godine, podsjetio je na prvu

hrvatsku tiskanu knjigu. Iz predgovora prvog izdanja može se iščitati ono što je maloprije rečeno, da je autor knjigom želio pomoći studentima da se uvedu u osnove staroslavenskog jezika. I zaista im je pomogao, a pomaže im i danas u snalaženju s glasovima, oblicima, leksiku i sintaksi. Osim gramatičkog opisa na kraju knjige nalazi se i velik broj pitanja pomoću kojih studenti mogu provjeriti što su naučili i jesu li to pravilno naučili, a odgovore na sva pitanja moguće je pronaći unutar gramatike. Ta su pitanja, u odnosu na spomenute gramatike staroslavenskog jezika, novina i to dobrodošla novina koja omogućuje da se znanje osvijesti, da ne ostane na pukom memoriranju gramatičkih oblika. Profesor Damjanović je nagovijestio da će se knjiga mijenjati i popravljati u skladu s radom sa studentima, a rezultat tog nagovještaja brojna su iduća izdanja. Na kraju predgovora izrazio je uvjerenje da ćemo uskoro dobiti “drukčije udžbenike neophodne našim novim kroatističkim i slavističkim naraštajima” (Damjanović 1993). S obzirom na to da ova knjiga zadovoljava studentske, a u ovim bolonjskim vremenima i nastavničke potrebe (naime sati je sve manje i nema prevelikog prostora za širenje), potrebno je naglasiti da se ovdje Profesor zacijelo prevario; ova knjiga, u ovom sadašnjem izdanju, služiti će i nastavnicima i studentima još popriličan broj godina.

Druga spomenuta knjiga je *Slovo iskona*, s podnaslovom *Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Knjiga je izašla u izdanju Matice hrvatske 2002. godine i danas je imamo u tri izdanja. Naslov je višestruko simboličan. Ako se prisjetimo početka Ivanovog evanđelja: “Iskoni bē slovo” (“U početku bijaše riječ”), jasno je da se u knjizi govori o počecima slavenske pismenosti. A u toj pismenosti, a pritom ne mislim samo na puko opismenjavanje, nego i na liturgijske, književne, pravne i druge tekstove, nije se lako snaći bez dobrog vodstva. Taj je udžbenik čitanka u pravom smislu te riječi. Studenti iz nje uče čitati tekstove pisane ili otisnute pismima srednjega vijeka: ćirilicom te oblom i uglatom glagoljicom. Tekstovi u čitanci su različiti: neki su otisnuti tzv. “školskom ćirilicom” i “školskom glagoljicom” poput *Traktata Crnorisca Hrabra* ili *Kločeva glagoljaša* kojima studenti stječu početna čitateljska iskustva. Ipak, većina tekstova otisnuta je u izvornom, možda nešto uvećanom formatu, kako bi se studentima olakšalo čitanje i transliteriranje, ali i prevođenje tekstova. U knjizi se nalaze i neke preslike koje ne služe da bi se čitale danas, ali njima se pokušava dočarati i vrijeme u kojima su tekstovi nastajali i kako su ti tekstovi izgledali. Neke je tekstove prof. Damjanović sam analizirao kako bi pružio uzor kako treba provesti analizu. Uza svaki tekst nalazi se i popratni tekst koji sadržava podatke o

vremenu i mjestu nastanka te o važnijoj literaturi. Iz dosad rečenoga moglo bi se zaključiti da *Slovo iskona* sadrži samo tekstove za čitanje. No, ona sadrži mnogo više od toga. Tu su tekstovi o Sv. Ćirilu i Metodu u kojima je ukratko prepričan njihov životopis i njihovo značenje za slavenski svijet. Autor nas upućuje na staroslavenske, latinske i grčke izvore iz kojih crpimo podatke o njima. Govori se o postanku ćirilice i glagoljice kao prvih slavenskih pisama. Donosi se popis i opis kanonskih staroslavenskih tekstova. Velik je broj tekstova posvećen hrvatskoj ćirilometodskoj tradiciji odnosno hrvatskim glagoljskim tekstovima od 11. do 16. stoljeća: od onih uklesanih u kamenu, preko onih pisanih rukom na pergameni ili papiru, do onih otisnutih na istom materijalu. Samo, na moju žalost, tu nije uvrstio malo prije spomenuti Danijelov tekst o dva starca, koji je zamijenila *Muka po Mateju*. U navođenju srednjovjekovnih tekstova nije zanemario ni hrvatske ćiriličke ni latiničke tekstove, iako njih donosi u manjem opsegu. Osim hrvatskih tekstova, obrađeni su i tekstovi koji pripadaju pojedinim staroslavenskim redakcijama. Iako je broj tih tekstova nešto manji, još uvijek ih je dovoljno da pruže dobar uvid u stanje kod ostalih slavenskih naroda.

Treća knjiga koja zajedno s prve dvije čini zaokruženu cjelinu je *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik* koji je Profesor sastavio zajedno sa skupinom autora. Uz Profesora rječnik su sastavili predavači iz Osijeka i Zagreba, uglavnom njegovi učenici: Mateo Žagar, Milica Lukić, Boris Kuzmić, Ivan Jurčević i Tanja Kuštović. Knjiga je izišla u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu 2004. godine, a drugo izdanje 2011. godine. Iz predgovora knjige vidi se da je ona namijenjena studentima kroatistike i slavistike i svima onima koji se bave staroslavenskim tekstovima. Rječnik donosi riječi koje se nalaze u kanonskim staroslavenskim tekstovima u knjigama *Slovo iskona* i u Hammovoj *Staroslavenskoj čitanci* čime se omogućuje onim proučavateljima koji se služe i Hammovim tekstovima snalaženje u njima. U *Rječniku* se nalaze dakle sve riječi koje su upotrijebljene u kanonskim staroslavenskim tekstovima. Odnosi se to na ćirilične i glagoljične tekstove. Ono po čemu je ovaj rječnik sasvim nov činjenica je da su riječi u njemu ispisane latinicom, a ne ćirilicom kao što je to slučaj u svim dosadašnjim rječnicima staroslavenskog jezika. Razlog je za to i prilagodba današnjoj situaciji u kojoj studenti nisu vični ćirilici kao što su to nekad bili kad se to pismo učilo u osnovnoj školi. No, autori ipak nisu odustali od azbučnog reda tako da u rječniku imamo, naizgled neobičnu situaciju, a to je da su riječi pisane latinicom po azbučnom redu. U predgovoru *Rječnika* donose se i upute o tome kako pojedine grafeme treba izgovarati, donose se primjeri za transliteraciju i transkripciju i upućuje

se čitatelja na to kako su pojedine riječi obrađene. Na kraju predgovora nalazi se tablica s glagoljskim slovima (oblim i uglatim) te ćiriličkim slovima i njihove brojne vrijednosti.

Ove tri dosad navedene knjige: *Staroslavenski jezik*, *Slovo iskona* i *Mali staroslavensko hrvatski rječnik* čine cjelinu i nezaobilazna su literatura svakog studenta kroatistike i slavistike.

Tim bih knjigama pridodala još jednu knjigu koje je Profesor napisao u suautorstvu. To je *Hrvatska pisana kultura* u tri sveska koju je napisao i sastavio zajedno s profesorom Josipom Bratulićem. Sva tri sveska izašla su u izdanju Vede u Križevcima i Zagrebu od 2005. do 2008. godine. Knjiga *Hrvatska pisana kultura* donosi izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća, a ja ću se ovdje samo ukratko osvrnuti na prvi svezak koji se odnosi na razdoblje od 8. do 17. stoljeća. To je knjiga koja, možemo reći, slikovno i informativno pokriva razdoblje koje profesor Damjanović sustavno proučava. Na početku knjige navode se vrijeme i prostor naseljavanja Slavena i ukratko se navodi koji su procesi doveli do oblikovanja hrvatskoga naroda. Autori nas jasno upozoravaju da proces kojeg nazivamo hrvatskom književnošću započinje dodirima hrvatske kulture s djelom Ćirila i Metoda. Pritom ne zaboravljaju napomenuti da je hrvatska latinistička književnost starija od tih dodira. Ta latinistička književnost će, nakon pojave ove, hrvatske, staroslavenske i književnosti sastavljene od elemenata obaju jezika, supostojati zajedno s njom. Nakon ovog poglavlja slijede tekstovi koji govore o latinskom jeziku i latinici u Hrvata, o staroslavenskom i starohrvatskom jeziku, o tri pisma koja su u uporabi u hrvatskim knjigama i tekstovi koji govore o srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti i raznolikim književnim vrstama i oblicima. Sve su to uvodni tekstovi koji, recimo to metaforom, čine predsooblje. Vrata koja se iza njih otvaraju uvest će stručnjaka, a pogotovo laika, u raskošan svijet hrvatske knjige, i one pisane rukom i one otisnute. Raskošan ne samo po bojama i oblicima nego raskošan po sadržaju knjiga i po informacijama koje nam autori o tim knjigama predstavljaju. Ova knjiga nije udžbenik u onom smislu riječi u kojem su to prethodne knjige, ali ona svojim tekstualnim i slikovnim prikazima omogućuje da se razdoblje srednjega vijeka zaista sagleda u cjelini. Ono što u dosad spomenutim udžbenicima nije bilo moguće realizirati, u ovoj je knjizi ostvareno. Riječ je ne samo o važnosti tekstova koji su u razdoblju srednjega vijeka nastali, već i o njihovoj umjetničkoj, likovnoj ljepoti i bogatstvu kojeg su mnogi, koji vide samo transliterirani ili fotokopirani tekst, nesvjesni.

Već je u tekstu spomenut predgovor u kojem je prof. Damjanović izrazio uvjerenje da ćemo uskoro dobiti “drukčije udžbenike neophodne našim novim kroatističkim i slavističkim naraštajima”. Sve dotada ovi će udžbenici služiti i studentima i nastavnicima kao važan, informativan, znanstven, stručan i u svakom pogledu prikladan izvor za stjecanje znanja o vremenu i jeziku srednjega vijeka na slavenskim, a prije svega hrvatskim prostorima.

LITERATURA

- Berčić, I. (1864) *Čitanka Staroslovenskoga Jezika*, Prag.
- Bosanac, S. i Šurmin, Đ. (1908) *Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih za VII. i VIII. razred srednjih škola*, četvrto popravljeno izdanje, Zagreb.
- Bosanac, S. i Živković, S. (1939) *Staroslovenski jezik s hrvatskosrpskom redakcijom za V razred srednjih škola*, tisak i naklada knjižare st. Kugli, Zagreb.
- Bratulić, J., Damjanović, S. (2005) *Hrvatska pisana kultura I. svezak*, Veda, Križevci, Zagreb.
- Broz, I. (1889) *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnasija*, Zagreb.
- Broz, I. (1905, 1911) *Oblici jezika staroga slovenskog s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga za VII. i VIII. razred gimnasija*, priredio: Stjepan Bosanac, Zagreb.
- Damjanović, S. (1993, 1995) *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika*, izd. Jadranke Filipović, Zagreb.
- Damjanović, S. (2002) *Staroslavenski glasovi i oblici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Damjanović, S. (2002, 2004) *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Damjanović, S. (2003, 2005) *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Damjanović, S., Jurčević, I., Kuštović, T., Kuzmić, B., Lukić, M., Žagar, M. (2004, 2011) *Mali staroslavensko – hrvatski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Hamm, J. (1958) *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Hamm, J. (1960) *Staroslavenska čitanka*, Školska knjiga, Zagreb.
- Jagić, V. (1864) *Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah, sastavljeni za sedmi i osmi gimnazijalni razred, Dio pèrvi, Uvod i priměri staroslovenski*, Zagreb.
- Jagić, V. (1866) *Priměri starohèrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah, sastavljeni za sedmi i osmi gimnazijalni razred, Dio drugi, Uvod i priměri starohèrvatski*, Zagreb.
- Miklošić, F. (1883) *Oblici staroslovenskoga jezika za školu*, Zagreb.
- Radetić, I. (1896) *Predavanja o knjigi staroslovenskoj*, Senj.